

*K.Bağirova. Türk tarixinin monumental sənət abidəsi "Oğuznamə"
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.45-53.*

UOT: 821.512.161; 930.25

Könül Bağirova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26

e-mail: bagirova.konul@yahoo.com

TÜRK TARİXİNİN MONUMENTAL SƏNƏT ABİDƏSİ "OĞUZNAMƏ"

Xülasə

Zəngin yaradıcılıq nümunələrinə malik Azər Buzovnalının arxivində qorunan dəyərli sənət incilərindən biri də türk xalqlarının tarixinə, mənşəyinə həsr edilmiş "Oğuznamə" əsəridir. Azər Buzovnalının geniş süjetli tarixi mövzuda qələmə aldığı soy-kökümüzdən, milli keçmişimizdən, türkün yaradılış tarixindən bəhs edən məsnəvi şəkildə qələmə aldığı "Oğuznamə" əsəri türk epik dastançılıq ənənələrindən bəhrələnməsi baxımından da diqqət çəkir. "Oğuznamə"də əcdadlarımız olan əski türklərin həm həyat fəlsəfəsi, həm dili, tarixi, həm də dövlətçilik ənənələri geniş əksini tapmışdır. Azər Buzovnalının ədəbiyyat tarixindəki əvəzolunmaz xidmətlərindən biri də məhz tarixi mövzulu əsərlərə müraciət etməsidir. Şairin yaşadığı mühtdə və çətin siyasi rejimdə bu səpkili əsərləri qələmə alması ustad sənətkarın vətənə sevgisini, tarixi kökünə bağlılığını nümayiş etdirir.

Açar sözlər: Oğuznamə, poema, tarixi mövzulu əsər, türk-oğuz

Giriş

Türk mədəniyyətinin ən qədim və qiymətli tarixi-mənəvi mirası hesab edilən "Oğuznamə"lər oğuzların mifoloji düşüncə sistemini, türkün yaranış tarixini əks etdirən hadisələr toplusudur. Qədim türk tarixinin ən möhtəşəm epoxasını əks etdirən bu dastan bir fərdin deyil, bütün Oğuz türklərinin düşüncə və söz xəzinəsinin güzgüsüdür. Oğuz türklərinin tarixindən, Oğuz Xaqandan bəhs edən "Oğuznamə"lər, "Oğuz Xaqan" dastanları bizə, əsasən, iki variantda gəlib çatmışdır. Bunlardan birincisi yazarı naməlum olan və bir uyğur tərəfindən yazıldığı aydın görünən uyğurca Oğuz Xaqan dastanıdır. İlk variantı "uyğurca yazılmış olan bu əsər U.Bang və R.R. Arat birlikdə 1932-ci ildə Almaniyada, 1936-cı ildə Rəşid Rəhməti Arat tərəfindən türkcəyə çevrilərək İstanbulda nəşr edilmişdir [1]. Uyğurca əsərin tam olaraq nə vaxt yazıldığı məlum deyil. P.Pelliot araşdırmalar nəticəsində 1300-cü

illərə yaxın, Turfanda qələmə alındığını qeyd etmiş, sonra bu mətnin XV əsrdə bir qırğız bölgəsində dəyişdirilmədən yenidən tərtib edildiyi nəticəsinə gəlmişdir [2, s.31]. İkincisi isə XIV əsrin əvvəllərində Elxanilər sarayında yaşamış Rəşidəddinin yazıya aldığı əsərdir. XV əsrdə yaşayan Yazıçıoğlu və XVII əsrdə yaşayan Əbülqazi Bahadur Xan Rəşidəddinin qələmə aldığı rəvayətləri dastanlaşdıraraq Qərb və Şərq türkcəsinə çevirmişlər [2, s. 31]. Məşədi Azər Buzovnalının qələmə aldığı "Oğuznamə" dastanının quruluşundan və tərtib qaydasından, məzmunundan aydın görünür ki, şair bütün "Oğuznamə"lər haqqında məlumat toplamış, əsas məzmun və obrazların təsviri zamanı əsasən Əbülqazi Bahadur Xanın "Şəcərəyi-türk"ündən təsirlənmişdir [3, s. 5]. Azərin qələmə aldığı "Oğuznamə" poemasının süjet xətti, motivləri və məzmunu digər "Oğuznamə"lərlə eynidir, oğuz türklərinin mənşəyindən, türkün şəcərəsini Nuh peyğəmbərə bağlanmasından, türk xaqanlarından və onların dövlət qurmasından, dövlətçilik ənənələrindən, həyat tərzlərindən, yas və toy adətlərindən, türklərin etnoqrafiyasından bəhs edir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə yüzlərlə qəzəl, mənzum hekayə, rübai, qitə, növhə, müstəzad, dəyərli tərcümə əsərləri, tarixi mövzulu əsərlər bəxş edən Məşədi Azər Hacı Məcid oğlu İmaməliyev 1870-ci il aprel ayının 2-də Bakının Buzovna kəndində tacir ailəsində anadan olmuşdur. Çoxlu sayda qəzəllərin, tarixi mövzulu poemaların, təxmislərin, mərsiyələrin, yüksək bədii sənətkarlıqla tərcümə edilmiş əsərlərin müəllifi olan Azər Buzovnalının zəngin ədəbi irsi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun həm şəxsi arxivində həm də Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində toplanmışdır. Doğma ana dilindəki qəzəllərdən əlavə şairin türk, fars, özbək dillərində də əsərləri yetərincədir. Azər Buzovnalının ədəbiyyat tarixindəki əvəzolunmaz xidmətlərindən biri də onun türk xalqlarının soykökündən, mənşəyindən, həyat tərzindən, tarixi keçmişindən bəhs edən "Oğuznamə", "Çingiznamə" kimi poemaları qələmə almasıdır. Azər Buzovnalının sovet qılincinin kəskin dövründə qələmə aldığı "Oğuznamə", "Çingiznamə" dastanları dəyərli tarixi-bədii əsərlər olmaqla yanaşı, həm də şairin milli soykökünə, mənəvi dəyərlərə verdiyi qiymətin təzahürüdür. Azər Buzovnalı "Oğuznamə" poemasını 1925-ci ildə qələmə almışdır. Yaşadığı dövrün sərt şərtlərinə baxmayaraq onun türk tarixinə, dövlətçilik ənənələrinə, qədim türklərin həyat tərzinə dair iki əsər yazması təsadüfi deyil. Müəllifin "pantürkist", "millətçi", "panislamist" adlandırılaraq məhrumiyyətlərə, təqiblərə məruz qalmaqdan çəkinməyərək, siyasi rejimin türk varlığına, onların birliyinə düşmən kəsildiyi bir dövrdə təhlükəli "siyasi mövzulara" girişdiyini qeyd edən Ədalət Tahirzadə Azərin öz "şəxsi həyatı üçün təşviş keçirmədən" qələmi ilə mübarizə apardığını yazır [3, s. 5-7]. Məhz yaşadığı mühitdə və çətin siyasi rejimdə bu səpkili tarixi mövzulu əsərləri qələmə alması ustad sənətkarın vətənə sevgisini, tarixi kökünə bağlılığını nümayiş etdirir. Qeyd edək ki, belə əsərlər yazan şairin repressiyalardan kənarda qalmasının əsas səbəbi odur ki, o bu əsərlərini çap etdirməmiş, bəlkə də sağlığında çox az adama göstərmiş, poemalarının gələcək nəsillərə çatacağına ümid etmişdir.

Dilimizin, təfəkkürümüzün, tariximizin ən kamil bədii inikası olan bu abidə Məşədi Azər tərəfindən orijinal sənətkarlıq üslubu ilə nəzmə çəkilmişdir. Ədibin nəzmlə yazdığı 905 beytdən ibarət olan "Oğuznamə" poemasının rəvan və axıcı dil üslubu diqqət çəkir [4].

Dastanda obrazların qəhrəmanlıq səhnələri, iç dünyaları, fikirləri, ədalət carçısı olan xanların əməlləri və dünyagörüşləri tərənnüm olunur. Poema belə başlayır:

*Tarixçilər yazmış böylə bir xəbər,
Əfsanəyə bənzərsə də mötəbər.
Təsvir etmiş keçmişdən bir mənzərə,
Günəş kibi ziya vermiş bəsərə [4].*

Azər Buzovnalının "Oğuznamə" əsərinin avtoqraf əlyazmasının sonunda əsərin yazıldığı və bitdiyi tarix haqqında da məlumat vardır: "20 həziran 1925-də bağda başlandı, 28 ağustos 1925-də qurtardı. 905 beyt" [4]. Dastanda dünyanın suya qər q olmasından və Nuh peyğəmbərin öz ümmətinin nıcatı üçün gəmi düzəldərək ona inananları necə xilas etməsi ətraflı təsvir olunur:

*Bir yalavac varmış keçmiş zamanda,
Yoqumuş tay ona elmü ürfanda.
Nuh yalavac derlər onun adına,
Yetərmiş, hər millət olsa dadına.
Dünyayı su almış, insan qalmamış,
Rübi-məskun ilə bir can qalmamış [3, s. 23].*

Burada xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, müəllif Peyğəmbər mənasında qədim türk sözü olan "Yalavac" sözünü işlətmişdir. Bu bir daha şairin əsərini yazarkən türk dünyasını, əski türk dilini öyrəndiyini sübut edir.

Ona inanmayan, "hər qədr ona nəsihətlər" eyləsə də, "cəvabında səfeh sözlər" [3, s. 25] söyləyən oğlu Kənanın ümidi üzülən Nuh peyğəmbər "kim etimad elər bənim sözümə, vacib billəm xilasını özümə" [3, s. 25] deyərək inananları xilas etmiş, üç oğlu Yafəs, Sam, Ham və səksən nəfər ilə nıcat tapıb "az zamanda gözəl yurd salmışlar, şənü şatir o məkanda qalmışlar" [3, s. 26]. "Hər elmdən üçünün də bəhrəsi, hər biri dünyanın gözəl çöhrəsi" [3, s. 27] olan oğullarını müxtəlif istiqamətlərə yollayan və getdikləri yerdə hakimiyyət quraraq, abadlaşdırmağı əmr edən peyğəmbər böyük oğlu Yafəsi:

*Yafəs olmuş Şərqə tərəf rəvanə,
Vermək üçün yeni həyat cahanə" [3, s. 27].*

deyərək Şərqə göndərir. Getdiyi tərəfin xoş mənzərəsini, yaşıllıqlarını, uzanan vadilərinin, təbii zənginliyini görəndə Yafəs buranı da məskən salır, "səadətlə qərar tutur" [3, s. 28]. "Çini Həmsək, Səqlab, Kimari, Xəzər, Xələc, Sədsan, Parəc, Türki-namvər, Rus, Ğuz oqur" adlı Yafəsin on bir oğlu olduğunu yazan şair, onların da hər birinin bir səmtdə hökmranlıq etdiyini, lakin onlardan "Türk idi çün qaimməqam Yafəsə" [4, s. 29] deyərək oğlu Türkün el arasında və dövlət məqamında üstün mövqə qazandığını diqqətə çəkmiş, Türkün məskən saldığı yerlərə Ulu Türküstan adı verildiyini bildirmişdir:

Məskən olan yerlər Türkə o zaman,

Denildi o yerə Ulu Türkünistan.

*Cəhandarlıq ancaq Türkdən gəlirdi,
Bunu Yafəs görməksizin bilirdi [3, s. 29].*

Ulu Türkünstanda bir ulus yaradan Türk, ədalətli qanunları olan dövlət quraraq “zülmün kökünü urmuş”, “ədlü-insaf ilə bina qurmuş”, “mədəniyyət nəqşələrin çəkmiş”, ədalətdən həyata müjdə vermiş” və tərəqqidə yüksək məqamə yetmişdi [3, s. 29]. Beş övladı olan Türk birinci oğluna Əbluc xan, ikinci oğluna Qumuq xan, üçüncü oğluna Çigil xan, dördüncü oğluna Əmlak xan, beşinci sonuncu oğluna Fudək xan adını verir. Şair Türkün oğlu Fudəkin duzu tapması ilə türklərin duzla tanışlığını təsvir edir, bu təsvirdə həm də türklərin yaşam tərzindən, yemək adətlərindən bəhs edir. Yafəs türkün böyük oğlu Əblucu vəliəhd elan edir, “iki yüz qırx sənə həyat” [3, s. 31] sürərək xalqı cəhalətdən çıxarır. Dastanda Yafəs-Türk-Əbluc xan-Qara xan-Moğol xan xətti ilə yaranan, inkişaf edən və varlığını qoruyan Türk ulusunun Oğuz xanın dünyaya gəlişi, türklərin islamı qəbul etməsi və onun ədalətli cəmiyyət qurması ilə inkişafını davam etdirməsindən danışılır:

*Bilməlisiz qeybdəndir bu ilham,
Oğuz Xandır bu gün bana şanlı nam [3, s. 41].*

*Razı saldı ədalətdən milləti,
Oldu Oğuz Türk təxtinin zinəti [3, s. 64].*

Xanların hakimiyyətə gəlməsi fonunda türk ulusundakı adətlər, mənəvi-əxlaqi durum, müxtəlif ənənələrin və məfhumların kökü və mənası, etimologiyası haqqında bilgilər verilir. Bütün bunlar ədibin türklərin qədim tarixinə, törələrinə, adət və ənənələrinə nə qədər dərindən bələd olduğunun göstəricisidir. Hadisələrin rəvan, sadə bir dillə, yüksək bədii zövqlə oxucunun diqqətinə çatdırılması, türk sözlərinin zənginliyindən, mənəvi çalarlarından istifadə edilməsi əsərin diqqətəlayiq cəhətlərindəndir.

Türk elinin adətlərindən bəhs edən şair “kimin oğlu yeddi yaşın bitirdi, gərək şanlı toy edəydi”, “əla-ədna ziyafət verəydi”, “oğlu qılınc bağlayaydı belinə, at üstündə görsənəydi elinə”, “hər türk elin özü təbrik edəydi, vida edib sonra evə gedəydi” [3, s. 43] deyərək Oğuz elinin ənənələrini, şad günlərdə igidlərin göstərdikləri məharətləri, cəngavərlikləri də tərənnüm edir, toyların keçirilməsi, ziyafətlərin necə tərtib olunmasından bəhs edir. Talas, Buxara, Seyrəm, Ortağkəztağı, Qaraqorum kimi türk ellərindən, şəhərlərindən söhbət açaraq bu mərkəz şəhərlərin türk xalqlarının həyatındakı rolunu göstərir.

Şahzadələrin elmə, biliyə, savada vəqif olması üçün ən yaxşı müəllimlərin tutulduğunu, hökmdarlıq etmələri üçün ən yaxşı sərkərdələrdən dərs aldığını vurğulayan ədib, dövlət işlərində onların adil olmaları üçün dinə, inanca, mənəvi dəyərlərə sadıq qalmalarının vacib olduğunu göstərirdi:

*Ondan sonra verdi Qara xan fərman,
Müəllimlər çağırıldı hər yandan.*

*Tərbiyədə bulundular gənc xana,
Dara olsun bəlkə elmə, ürfana [3, s. 45].*

Əlbəttə şair yaxşı başa düşür ki, “dastanın tarixinin və anlamının qavranılması üçün Oğuz adının mənasının da bilinməsi vacibdir” [2, s. 30]. Ona görə də, dastanda Oğuz xanın dünyaya gəlməsini xüsusi bir sənətkarlıq və diqqətlə təsvir edən şair ona ad qoyulması mərasimi, təhsili və evlilik gününü də özünəməxsus şəkildə tərənnüm edir. Oğuz xanın “dünya elminə dara” [3, s. 45] olduğunu, öz fəhmi, fikrinə görə hamı tərəfindən sevildiyini yazan ədib, onun evlənmək yaşına çatdığı zaman gəlin seçərkən öz ideallarına və əqidəsinə uyğun qız aradığını, atasının namizədlərindən vaz keçdiyini, öz əmisi Orxanın qızına aşiq olaraq, onun fikir və əqidəsinin özünə uyğun olduğunu görəndən sonra evlənmək istədiyini təsvir etmişdir. Bu hissədə türklərin evlilik adətlərinə toxunan şair, oğuzların cəmiyyətdə şəxsiyyət azadlığının mövcudluğu, evlənmək kimi bir vacib məsələdə övladın öz istəyinin də nəzərə alındığını diqqətə çatdırır. Ədib bu əsərdə cəmiyyət həyatında insan azadlığının hər şeydən üstün olduğunu, əqidəsindən asılı olmayaraq hər kəsin fikrinə hörmətlə yanaşılmağı, insanların bir-birinə mal-mülk, məqam, rütbə, din, irqə görə deyil, mənəvi dəyərlərinə, insani keyfiyyətlərinə görə qiymət verməyin gərəkliyi qənaətinə gəlir. Oğuz xandan xoşlanmayanlar, onun el arasında sevilməsini qəbul etməyənlər, fikir və ideallarına müxalif olanlar Qara xana oğlu haqqında iftiralar söyləyir, ata ilə oğlu bir-birinə düşmən edirlər:

*Oğuz xanı hədsiz sevən Qara xan,
Oldu yalan sözlər ilə bir düşman.*

*El-obaya verdi böylə bir elan:
“Vəliəhdim degil daha Oğuz xan.*

*Hökumətə xəyanəti bilinmiş,
Qəlbimizdən məhəbbəti silinmiş [3, s. 56-57].*

Əsərdəki Qara xan yalanlara uyub oğlundan üz çevirsə də, dövlətçilik prinsiplərinin həmişə qorunmasının vacibliyini üstün tutan bir hökmdardır. O, ata kimi deyil, dövlət başçısı kimi davranaraq dövlət işlərində kimsəyə güzəştə getmək fikrində deyil. Hadisələrin sonunda yalana uymayan xalq və onu sevənlərin köməyi ilə Oğuz xan qələbə çalır. Bu qələbəni milli birlik və mərkəzçiliyin, bölünməzliyin həqiqətin, doğruluğun, haqq yolunun zəfəri kimi qələmə verən ədib Oğuz xanın hakimiyyət illərini türk tarixinin qızıl dövrü adlandırır.

Dastanda yaşadığı cəmiyyət üçün aktual olan bir çox məsələlərə toxunan şair elmin, maarifin bütün dövrlərdə və bütün cəmiyyətlərdə toplumu irəliyə, tərəqqi və yüksəlişə aparan əsas yol olduğunu diqqətə çatdırır. Müəllif elmin, maarifin gücünü, təsirini, parlaq gələcək üçün vacibliyini misralara həkk edərək oxucuya çatdırmağa çalışır:

*Elm olmayan yerdə olmaz insanlıq,
Nə insanlıq, bəlkə olar viranlıq. [3, s. 69]*

Rəşidəddinin "Came-üt-təvarix" əsərində olduğu kimi, burada da hadisələrin sonrakı inkişafında Oğuz Xanın altı oğlunun olması, onların hər birinin əxlaqi və fiziki cəhətdən güclü yetişdirilməsi, Oğuzun onlara nəsihətləri, onların nəslinin hakimiyyəti və dövlət idarə etmə qaydalarından bəhs olunur. Oğuz xan nəslinin sonrakı davamçıları Bozoq və Üçoqlar, onların bu adları almalarının tarixi, [3, s. 66], hakimiyyət və sərkərdəlik bacarıqlarına görə vəzifələndirilmələri, türk igidlərinin vətən darda olanda göstərdikləri mərdanəliklər yüksək bədii sənətkarlıqla təsvir olunmuşdur. Elxanın dövründə onlara düşmən olan Əcəm və Tatar oğullarının birləşib Oğuz elinə hücumu keçməsi, bütün savaqlarda Oğuz igidlərinin mərdliklə vuruşu və qələbəsi böyük duyğularla tərənnüm olunmuşdur. Əsərdə açıq döyüşdə həmişə qələbə qazanan oğuzların xəyanət nəticəsində məğlubiyyətə uğramalarının təsviri təsirli və ibrətamizdir:

*Məğlub edən Hindin, Çinin xaqanın,
Dava günü qanın tökən düşmanın
Böylə cəsur əsgər şimdi basıldı,
Dardan dava meydanında asıldı.
Zalım düşmən fürsət salıb əlinə,
Gör nə etdi cəsur Türkün elinə [3, s. 79]*

Uşaqdan böyüyə, qocadan cavana, oğlandan qıza hər kəsi qılıncdan keçirən əfi düşmən, "bir tək adam sağ qalarsa dünya yenə türkün əlinə keçər" deyərək Oğuz elinin daşının üstündə daş qoymur, əlinə yetəni talayır, beşikdə körpələri qana boğur, əlinə keçməyənlərə isə od vuraraq külünü göyə sovurur. Bütün bu mənzərələr şairin qəlbinin sarı simindən doğan kövrək misralarla ağıya, fəryada çevrilir, sözə düzülür. Şair dağılmış, tüstüsü ərşə qalxan, ah-naləsi kəsilməyən ulu bir elin simasında sanki məhv olmuş istiqlalına ağlayır. Şair zülm və istibdadın, despotizmin, ədalətsizliyin nə qədər davam edəcəyini bilməsə də, bir gün eyni sevinci, eyni özgürlüyü, eyni gözəl hissləri yaşayacağına ümid edir. Azad, xoşbəxt gələcəyi xalqın milli mənliliyinə, tarixi keçmişinə nə qədər sadıq və istəkləri uğrunda cəsarətli olması ilə əlaqələndirir.

Məşədi Azər müstəqillik və azadlıq arzularını birbaşa ifadə edə bilmir, məsələyə dolayı vasitələrlə münasibətini bildirirdi. Əqidəcə demokrat, azadlıq tərəfdarı olan şair düşüncə və ideyalarını tarixi mövzuda yazdığı əsərlərində oxucuya çatdırırdı. Türk dilinin, etnoqrafiyasının, yaşam tərzinin və mübarizəsinin bədii təəcəssümü olan, türk tarixinin ilkin mənbələrindən bəhs edən "Oğuznamə"lər həm də milli-mənəvi dəyərlərimizi, dilimizin incəliklərini əks etdirən öyüd-nəsihət kitabıdır. "Oğuznamə"lərdə toplanmış atalar sözü və məsəllərin xeyli hissəsi hələ də unudulmayıb, min illər keçsə də, Azərbaycan və digər türk-oğuz xalqlarının şüurunda, hafizəsində yaşamaqdadır" [5, s. 17] deyərkən Samət Əlizadə əsasən türkün humanist fikirlərini, mənəvi dəyərlərini və atalar sözlərindən ibarət olan "Oğuznamə"lərdən bəhs edir. Qeyd edək ki, həm türklərin tarixindən, həm də sadəcə öyüd-nəsihətlərdən bəhs edən "Oğuznamə"lər də vardır.

Cəmiyyətdəki əxlaqi çirkinliklərə, haqsızlıq və istibdad zülmünə etiraz edən şair, xalqı siyasi və mənəvi cəhətdən azad görmək istəyir. Oğuz elinin başı üstündən qara buludlar keçərkən El xanın oğlu Qaya xanın və onun dayısı Noxuzun xilasını möcüzə kimi təsvir edən

şair öz xalqının da gələcəkdə belə bir möcüzə nəticəsində xilas olacağına ümid edir. Onların ata minərək çox-çox uzaqlara, dağlar arxasına, qayalıqlar arasına yerləşməsini, orda artıb, çoxalıb böyük bir ulusa dönüşməsini təsvir edən şair bununla da türk ulusunun yenidən var oluşunu, yenidən canlanmasını rəngarəng çalarlarla tərənnüm edir. Şair təsvir zamanı yenə haşiyəyə çıxır, tarixi hadisə və milli-mənəvi dəyərlər haqqında mülahizə və fikirlərini qələmə alır. Ergenekon adlandırdıqları günü özlərinə dirilik günü, milli özünəqayıdış, yenidən güclənmə və var olma günü kimi tarixləşdirirlər. Şair bu günün sonralar Yaxın və Orta Şərq ölkələrində yeni gün kimi qeyd olunan Novruz olduğunu, bir çox xalqların, xüsusən də, əcəmlərin bu günün mənşəyi və keçirilmə səbəbi haqqında yersiz və əsas olmayan fikirlər irəli sürdüyünü bildirir, onların bu günü öz adlarına çıxmalarına kinayəli münasibət bildirir, bu günün əsl bir türk bayramı, türklərin qurtuluş, oyanış, diriliş günü – Yeni gün kimi türk tarixindəki yerindən söhbət açır:

*Çün dünyaya türklər bu gün yayıldı,
Onun üçün ilin başı sayıldı
Qurtuluş günləri çünki bu gündür,
Türklər üçün bu gün toydur, düyündür.
Əcəmlər də buna "Novruz dedilər,
Onlarda da bu gün bayram edilir [3, s. 84-85].*

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda, Türkiyədə türkçülük milli-ideoloji düşüncənin tərəfdarları, vətənpərvər ziyalılar arasında türkün diriliş günü kimi tarixə düşən Ergenekon hadisəsi ilə bağlı fikirlər geniş yayılmışdı. Türkçülük ideologiyası tərəfdarı olan ziyalı və elm xadimləri bu bayramı türklərin qədim tarixi ilə əlaqələndirir, "Oğuznamə"də yazıldığı kimi, Ergenekon bayramı, Yeni gün kimi təqdim edirdilər.

Azər Buzovnalı "Oğuznamə"ni qələmə alarkən Fəzlullah Rəşidəddinin "Oğuznamə"sindən və Əbülqazi Bahadır xanın "Şəcərəyi-tərakimə"sindən təsirlənmişdir. Dastanın bütün süjet xətti, personajlar və onların tarixi missiyası, tarixi hadisələrin baş vermə ardıcılığı, əksi, səbəb və nəticələri həmin əsərlərlə oxşardır. Bəzi qəhrəmanların, tarixi şəxsiyyətlərin adlarının fərqli olması şairin əsərə özünün bəzi əlavələr etdiyini göstərir. On doqquz yarımbaşlığa ayrılaraq, nəslə nəql olunan Fəzlullah Rəşidəddinin əsərindən fərqli olaraq, Azər Buzovnalının "Oğuznamə"sində ümumi süjetin xronoloji ardıcılığı bölmələrə ayrılmadan saxlanılmış, mövzu nəzmə çəkilmişdir. Azər Buzovnalının "Oğuznamə"si müəllifin özünəməxsus təhkiyə üsulu və dilinin sadəliyi, axıcılığı ilə fərqlənir. Əsərdə hadisələrin baş verdiyi məkanlar, tarixi şəxsiyyətlər, dövlətçilik və ölkənin idarə olunma prinsipləri, gənclərin və yaşlıların bir-birinə olan sayqılı münasibəti, adətlər, yemək növləri, etnoqrafik məqamlar, yas və toylarda həyata keçirilən rituallar haqqında geniş və maraqlı bilgiler tarixi məlumatlar verilmişdir. Poemaya xüsusi bir rəng gətirən, dilini gözəlləşdirərək mənəvi hava qatan bir cəhət də müəllifin qədim türk sözlərindən lazım olan yerdə və xüsusi ustalıqla istifadə etməsindən ibarətdir. Türk dilinin incəliklərini əks etdirən poemada qədim türk sözləri geniş şəkildə işlənmişdir. Yaşadığı dövrün ağır siyasi rejimindən qorxmayan şair türk tarixindən bəhs edən, milli təfəkkürümüzün, dil və ədəbiyyatımızın ilk qaynaqlarından olan "Oğuznamə"ni dastanlaşdırarkən ərəb-fars söz və ifadələrindən bilərək qaçmış, bir çox

terminləri, ad, əlamət və keyfiyyət, iş, hal, hərəkət bildirən məfhumları türk mənşəli sözlərlə vermişdir. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda, eləcə də bütün türk dünyasında ortaqlıq dil, nitq məsələsi aktual idi. Bir sıra şair, yazıçı və ziyalılar öz fikirlərini, qələm məhsullarını o dövr üçün ortaqlıq saydıqları İstanbul şivəsində yazırdılar. Bu xüsusiyyət Azər Buzovnalıdan da yan keçməmiş, türklüyə, mənəvi dəyərlərimizə vurğun olan ustad sənətkar türk tarixinin ən şanlı səhifələrini əks etdirən və təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, ümumtürk ədəbiyyatı tarixində qiymətli olan dastanında əski türk dilinə, Türkiyə türkcəsinə məxsus söz və ifadələrdən istifadə etmişdir.

Nəticə

Ümumiyyətlə, Azər Buzovnalının fərdi sənətkarlıqla və orijinal üslubda qələmə aldığı bu dastan dəyərli tarixi-bədii qaynaq olaraq şairin soykökünə bağlılığın, milli birliyə, tariximizə, türkçülük ideologiyasına olan münasibətinin göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. Azər Buzovnalının milli-mənəvi dəyərlərimizi, tariximizi əks etdirən əsərlərinin təhlili bir daha göstərir ki, "həqiqi xalq şairi olmaq üçün xalqın ruhunu duymaq lazımdır, onun həyatını yaşamaq, onunla birlikdə nəfəs almaq, onun bütün sadə hisslərini başa düşmək lazımdır" [6, s. 236]. Məşədi Azərin tarixi mövzulu əsərlərində, ictimai-siyasi lirikasında oxucu, həqiqətən də, xalqın ruhuna bələd olan, millətinin ruhi dünyasını yaxından duyan bir şairlə rastlaşır. Azər Buzovnalının əsərlərində, hətta lirik şeirlərində belə lirik qəhrəman xalqının qarşısındakı tarixi-ictimai məsuliyyətini dərk edən, vəzifəsini anlayan, milli-mənəvi dəyərlərinə sahib çıxan, sabit əqidəli bir insandır. O, tarixi əsərlərində xalqın qəhrəmanlarının simasında öz sözlərini, şəxsi mübarizəsini ifadə etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. https://tr.wikipedia.org/wiki/O%C4%9Fuz_Ka%C4%9Fan_Destan%C4%B1
2. Onay İ. Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi. // Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, İstanbul: 2013, sayı 171, s. 29-44.
3. Məşədi Azər. Seçilmiş əsərləri. Tərtibçi: R. Azərsoylu-İmaməliyev. Bakı: Boz oğuz-Nicat, 1996, 279 s.
4. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Buzovnalı A. B-1708/3328/1703/8224
5. Əlizadə S. Q. Oğuznamə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 216 s.
6. Добролюбов Н.А. Полное собрание сочинений. Т. 1, Москва: ГНХИ, 1934, 675 стр.

Konul Baghirova

“Oghuznameh” monumental monument of Turkish history

Azer Buzovnali, a professional translator, pedagogue, master of poetry and ghazal of the literary environment of Baku during the late 19th and early 20 century devoted himself to the service of the history of the Azerbaijan literature and two of his unexampled services are the poems “Oghuznameh” and “Chingiznameh” dealt with the genealogy, origin, life manner and historical past of the Turkic people. Mashadi Azer skilfully made verses the written monument “Oghuznameh” being the most complete reflection of our language, thought and history. The fluent and flowing language style of “Oghuznameh” composed by the poet as a poem which consists of 916 distiches draw attention. Azer Buzovnali, who immortalizes national-moral values and reflects the most valiant pages of the Turkish history in his works uses the words and expressions belonging to the old Turkic and the Ottoman Turkish languages in this epos, which is valuable not only in the Azerbaijani literature but also in the history of the all-Turkish literature.

Key words: *Oghuznameh, poem, historical topic, Oghuz Turks*

Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

Paşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.